

Gordana Čupković
Zadar

JEZIK ODLOMKA REFORMACIJSKOGA GLAGOLJSKOG
KATEKIZMA IZ 1561. I GLAGOLJAŠKA KNJIŽEVNA
TRADICIJA

UDK: 238.1 : 003.349 „15“

811.163.42'282 „15“

Rukopis primljen za tisak 30. 06. 2010.

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Recenzenti: Diana Stolac, Milan Mihaljević

Prve su hrvatske reformacijske knjige nastajale i pod utjecajem starijih hrvatskih glagoljskih knjiga (brevijara, misala, lekcionara i dr.) što se osim u sadržajnim očituje i u paleografskim te jezičnim i stilskim podudarnostima. Uz to je u reformacijskim knjigama izražena težnja za usustavnjivanjem književnoga jezika s govoru bliskom osnovicom. Približavanje govoru najizrazitije je na planu leksika, dok se u sintaksi (osobito sintaksi teksta) očituje težnja za »opismenjivanjem« izraza. U radu se proučava jezik brevijarskog odlomka iz glagoljskoga Konzulova *Katekizma* iz 1561.: »Simbol i spoznanje vere katolič(an) ske s(ve)toga Atanzia alešandrinskoga biskupa«, u kontekstu jezika čitava *Katekizma* te u usporedbi s jezikom podudarnoga teksta iz *Kosinjskoga brevijara* (na svim komunikacijskim razinama: grafija, fonologija, morfologija, sintaksa i semantika), kako bi se ocrtao s jedne strane reformacijski postupak napuštanja crkvenoslavenske knjiškosti i približavanja glagoljske pismenosti hrvatskomu jeziku, a s druge strane pokušaj izgradivanja naddijalekatske koiné, koji se očituje u miješanju jezičnih sustava, koje je načelo nasljedovano iz glagoljaške tradicije, a proslijeđeno i protureformacijskim filozozima.

Ključne riječi: *glagoljaštvo, reformacija, jezične inačice, interferencija, interdijalekatnost.*

1. UVOD

Nekoliko je redakcija hrvatskih knjiga tiskanih u ozračju reformacije zbog različitosti njihovih pisama: glagoljica, ćirilica, latinica, kao i zbog različitih redaktora koji su pravljali i »popravljali« knjige ovisno o formiranju književnojezične koncepcije, koja je u određenoj mjeri uvjetovana i povijesnim i društvenim prilikama.¹ Neproskriptivnost pa i svojevrsnu nesigurnost u traženju književnoga izraza potvrđuju u predgovorima gotovo svih knjiga pozivi čitateljima da sastavljache upozore na pogreške i nejasnoće.²

Za književni jezik početka hrvatske reformacije isticano je i kako je on »u vidu 'pučkog' govora«,³ pa je još smjelije etiketiran i obilježjem »priprostosti«. U predgovoru glagoljskome Novome testamentu programatski je iskazan odmak od crkvenoslavenske knjiškosti uz isticanje kako je riječ o jeziku za širi krug primatelja, no i da je prvo namijenjen »Hr(ь)vatom i Dalmatinom«, a tek potom ostalima (»Bošnjakom, Bezžekomь, Sr(ь)blanom i Bulgaromь«), »tako učenim kako neučenim« (*Prvi del Novoga...*: 7).

Toga radi esmo va ovo naše tlačene ove priproste, navadne razumne, obćene, vsagdane, sadašnega vremena besede, koe Hr(ь)vatě, Dalmatini, i drugi Slovenći, i Kranci naiveće va nih govorenû govore, hotěli postaviti (*Prvi del...: 7*).

Ovom prilikom ističemo glagoljašku sastavnicu⁴ reformacijskih knjiga, koja je prirodno početna jer je riječ o autorima glagoljašima koji se i u reformacijskim pokušajima otvoreno naslanjaju na stare brevijare, misale, početnice i sl.; da su im te knjige bile lektira, (svojevrsnim paradoksom) potvrđuje i njihov programatski književnojezični odmak od knjiškoga jezika spomenutih knjiga. To je tim izrazitije što Konzul u poučnim knjižicama (*Tabla, Katekizam*), čije je tiskanje bilo i svojevrsna priprema za opsežni pothvat tiskanja Novoga testamenta, nije ni »vjerno« ni »doslovno« prevodio Truberova djela,⁵ već je preuzimao tekstove i iz starijih hrvatskih knjiga, kojih u Truberovim djelima nema, pa su spomenute knjižice zapravo prilično slobodne kompilacije tekstova različita postanja.

¹ »Jezik hrvatske protestantske književnosti nije jedinstven, čvrst, izgrađen i zatvoren književnojezični sustav, koji bi se – k tome – održao nepromijenjen od prvoga tiskanog teksta do posljednje knjige koja je izašla ispod njihova pera, odnosno iz njihove štamparije. To se primjećuje već kod uspoređivanja triju redakcija prijevoda, tj. glagoljske, ćirilske i latiničke redakcije: ove redakcije nose ne samo obilježja različitosti pisma, nego i različite spoznaje o jeziku: o njegovoj raširenosti, funkciji, pa i budućnosti« (Bratulić, 1983: 45).

² V. Bratulić, 1983.

³ »[...] čakavski supstrat, uz prisustvo štokavštine s jedne i starocrkvenoslavenskog elementa s druge strane, ali, bez sumnje, već od samog početka tu ima i crta kajkavskog govora« (Matešić, 1992: 12). Fancev (1916: 158) ističe kako su se Konzul i Dalmatin u prvim izdanjima odvojili od crkvenoslavenske jezične tradicije brevijara i misala te da jezik njihovih knjiga odražava njihov materinji »primorski i istarski govor čakavskoga narječja«.

⁴ Ta je sastavnica s obzirom na krug primatelja označena kao sjeverozapadna. Istimano je kako su glagoljska izdanja više narodna, ćirilska arhaičnija, a latinična bliska štokavskoj normi. U latiničnim knjigama, koje predstavljaju završnu redakciju, tako i u latiničnome *Katekizmu* iz 1564. znatno je više štokavizama pa Jembrih s pravom ističe: »Konzulov jezični napor koji je usmjerio štokavskom književnom izrazu uzimajući u obzir u većoj mjeri i čakavski narodni oblik zaslužuje da ga uvrstimo među prvake kojemu je u 16. stoljeću bilo stalo do hrvatske književnojezične norme« (Jembrih, 1992: 20).

⁵ Bratulić (1983: 47) ističe kako je Konzul »vjerno i doslovno« počeo s prevodenjem Trubarovih knjiga.

U glagoljskome Konzulovu Katekizmu iz 1561.,⁶ čiji je jezik određen kao »hrvatski živi jezik – narodni s osloncem na glagoljašku tradiciju« (Jembrih, 1994: 18) i s osnovicom istarske čakavštine,⁷ nalazimo tako tekst »Simbol i spoznanje vere« po svetom Atanasiju (u daljnjem radu Kat.),⁸ koji se ne nalazi u Truberovim katekizmima i abecedarijima, ali se nalazi u glagoljskim brevijarima kao »Pěsan svete troice«. Za usporedbu smo uzeli tekst iz najstarijega tiskanog brevijara iz 1491., koji je u literaturi najčešće nazivan Kosinjskim (u daljnjem radu Kos.) po zapisu o kosinjskoj tiskari, iako mu je mjesto nastanka nepoznato.⁹ Usporedbom dvaju tekstova želimo ispitati način preuzimanja jezičnih elemenata, odnos prema tradiciji i inovacije u tekstu Kat. u svjetlu književnojezične koncepcije koju su zagovarali njegovi sastavljači.

2. GRAFIJA

Za razliku od teksta iz Kos., u kojem se dobro čuva tradicionalna glagoljska grafijska i ortografska norma (ne bilježi se *đerv* za /j/, ne označuje se posebno palatalnost uz *l* i *n*, bilježi se *ě*, bilježi se poluglas na kraju riječi, a učestalo je i bilježenje kratica), u odlomku *Katekizma* zapažamo značajne inovacije, ali i neujednačenosti proizišle iz supostojanja novoga i staroga načina bilježenja te pokušaj stilskoga uobličavanja grafijskih inačica.¹⁰ Na početku riječi i u intervokalnome položaju fonem /j/ paralelno se bilježi s *đerv* ili s ništa (nultim grafemom).

- početak riječi:

j: je jedan, jedinstvi, jednaki, jednoga, jere, jesu
ø: e, edan, edino, ednak, ednaka, e(st),

⁶ Prvi put je tiskan 1561. u Tübingenu, nakon probnoga malog glagoljskog katekizma iz veljače iste godine, a prije latiničnoga (v. Jembrih, 1994). Pregledali su ga i korigirali istarski svećenici i unijeli dodatna obilježja istarskoga govora u tekst koji su preveli Konzul i Dalmatin (v. Jembrih 1992: 16). U Predgovoru glagoljičnoga Novoga testamenta stoji da je sastavljen nakon što je »stumačen« (preveden) Novi Zavjet, iako tiskan prije njega kao svojevrsna probna i pripremna knjiga. »I Kad(ь) smo četiri Evangelia, i Dě(a)ne Apustolsko istumačili, jesmo oče ovi Katehizam z ednim celo kratkimъ, ali dobrimъ i potrebnimъ tumačenem istumačili. I ov(ь) isti Katehizam naipr(ь)vo začeli štampati« (*Prvi del Novoga...: 7*).

⁷ »Konzulu je bilo stalo do toga da stvori na temelju svoje istarske čakavštine jedinstveni jezik za sve Hrvate. To je pak značilo djelotvornu afirmaciju narodne svijesti i narodnoga jezika u Istri« (Jembrih, 1994: 14).

⁸ Transliterirano prema faksimilnomu izdanju *Katekizam* 1994.

⁹ Pojedini proučavatelji smatraju kako je riječ o djelu istarskih glagoljaša. Jezik je dosta šarolik: ima izrazitih knjiških arhaizama, ali i elemenata živoga govora. Tekst iz Kos. transliteriramo prema izdanju *Brevijar*, 1991.

¹⁰ »[...] pisci i pisari različito su poznavali jezičnu tradiciju i mali različita gledišta o tome kako mora izgledati jezik teksta koji su pisali / prepisivali, što znači da su se različito odnosili i prema staroslavenizmima« (Damjanović, 2009: 252).

- intervokalni položaj:

ae: zaedno

ee: nevrejenu

ie: niednoga

oe: roen // rojen

ue: veruje, verujemo.

Đerv se bilježi iza suglasnika kao oznaka neprovedene jotacije: *priatjem, spoznanje*. Iza *o* na kraju riječi ili sloga fonem /j/ bilježi se grafemom *i*: *katolič(a)skoi, toi, desnoi, poidu*, a grafemom *i* označen je i glasovni slijed *ji* u primjeru *troici*, iako taj primjer može mo svrstati i u primjere nultoga grafema u intervokalnome položaju. Slijed [ju] bilježi se posebnim grafemom: *nemišaûĉ, ûre, imaû, ûu*, kao i *ĉ* za [ć]: *dopušĉeno reĉi*. Bilježi se *ě* za *jat*: *ĉĕlu...*, ali i za glasovnu skupinu [ja]: *ě, ěki, ishaě(i), spasen(i)ě*, koja ima i nadrednu crticu kao posebnu oznaku palatalnosti, koja je i oznaka palatalnosti nazala, uz to se za spomenutu skupinu kao novitet bilježi *ia* s nultim grafemom za /j/: *karstianskoi, priatjem*. Nema posebnoga grafijskog označavanja palatalnoga /j/, osim u dodiru s *û*: *pogublen, lûdi*. Palatalnost /ń/ dodatno se ističe nadslovnom crticom koja je dijakritički znak: *uĉiĉnen, maĉni, klaĉnai, ĉnim*, ali se zbog izgleda može shvatiti i kao titla (kao oznaka izostavljenoga grafema *n*) pa ima i primjera njezina razrješavanja, primjeri s udvojenim grafemom kao oznakom palatalnosti: *poslidnne, manne*. U primjeru *uĉinen* (67, 10-11) crtica je izostavljena ili greškom ili radi disimilacije u odnosu na ranije ponavljano *uĉiĉnen* (67, 6-9). Grafijskim inačicama vertikalno se ostvaruje varijantnost (tekstna disimilacija) ponavljanih sintagmi (distantna varijantnost):

Tako e

Tako je

Tako e,

a horizontalno varijabilnost unutar sintagme (kontaktna varijabilnost):

jedan e(st).

3. FONOLOGIJA

3.1. *Samoglasnici*. U odlomku iz *Katekizma* nalazimo ikavske i ekavske reflekske jata kao i primjere s očuvanim *ě*. Raspodjela ikavizama i ekavizama, s obzirom na uvjetovanost glasovnim kontekstom, ne podliježe ikavsko-ekavskoj zakonitosti,¹¹ već potvrđuje poznatu

¹¹ Već je Fancev zapazio kako »razmjer ikavizama i ekavizama nije uvijek odgovarao razmjeru kakav je bio među ekavskim i ikavskim likovima i u samom živom govoru protestantskih pisaca« te kako su ekavski likovi brojniji u glagoljskim i ćirilskim izdanjima, za razliku od latiničnih izdanja (Fancev, 1916: 164).

činjenicu »da ostvarivanje jata u govoru pišćeva kraja i u tekstu književnoga jezika ne mogu biti isti, i često nisu isti« (Damjanović, 2009: 360). Veći je broj osnova s ikavskim refleksom. Samo ikavske su osnove: *člověk-*, *svět-*, *sěd-*, *těl-*, *trěb-*, *věd-*, a samo ekavske: *děl*, *vred'* i *věk*. Samo *ě* nalazimo u osnovi *čěl-*.¹² Pojedine osnove s ekavskim refleksom takve su uobičajene i u književnoj tradiciji (kao »knjiški leksički ekavizmi«, Vončina 1988: 200), npr.: *věk*, ili je riječ o ekavizmima uobičajenima i na čakavskome jugoistoku (*věr-*) pa ih možemo označiti kao »govorne leksičke ekavizme«. Primjeri iste osnove s različitim refleksima stilski su funkcionalni (u ulozi su tekstne disimilacije ili ostvarivanja posebne ritmičnosti). U Kat. se izmjenjuju refleksi *i-ě* (*měš-*) te *e-ě* (*věk-*). Sva tri refleksa ima osnova *měr-*. Kao kontaktne fonološke inačice refleksi alterniraju unutar riječi (*věkověčni*, *verě*), kao i u spojevima riječi (*verujemo* i *spovidamo*).

Kat.

	-i-	-e-	-ě-
čěl-			<i>čělu</i> 65, 7
člověk-	<i>človičastva</i> 68, 19; <i>človičastvu</i> 68, 14		
děl-		<i>del</i> 69, 11	
měr-	<i>nesmiran</i> 66, 1	<i>nesmerni</i> 66, 9-10	<i>nesměran</i> 66, 11
měš-	<i>nemišauć</i> 65, 15		<i>směšaniam</i> 68, 20
svět-	<i>svitu</i> 68, 10		
sěd-	<i>sidi</i> 69, 5		
těl-	<i>tilo</i> 68, 22		
trěb-	<i>potribno</i> 65, 7		
věd-	<i>spovidamo</i> 68, 6		

¹² »[...] za nezamijenjeni jat pretpostavljamo određena pravila čitanja koja su dio vladajućega ortoepijskog uzusa« (Damjanović, 2009: 360).

vrěd' -	<i>nevrejenu</i> 65, 9
věk-	<i>večni</i> 66, 5; <i>večnim</i> 65, 21; <i>věkovečni</i> 69, 14 <i>veki</i> 65, 10; <i>věkovečni</i> 69, 14
věr-	<i>vera</i> 65, 12; <i>vere</i> 65, 1; <i>verno</i> 69, 16; <i>veru</i> 65, 8; <i>veruje</i> 68, 4; <i>verujemo</i> 68, 6; <i>verě</i> (67, 5)

U nastavcima odlomka *Katekizma* nalazimo *i*, *ě*: *godí* (65, 6), *razví* 65, 9; *verě* (67, 5), dok u Kos. u nastavcima alterniraju *e-ě*: *raz(a)nstve* (231v a, 25-26) – *priždě* (231v b, 21), *dušě* (231v b, 26), *vskrsě* (232r a, 4). U osnovama odlomka iz Kos. također dolaze tri refleksa, ali, uz znatniji broj primjera s *ě*, prevladavaju ekavizmi. Samo je ikavska osnova: *člověk-*, osnova *měr-* je ikavska i ekavska, samo ekavske su osnove: *děl-*, *měš-*, *sěd-*, *věd-* i *vrěd'*-, samo *ě* ima osnova *cěl-*-, dok u ostalim osnovama alterniraju *e-ě*. Osnova *člověk-* u oba teksta je samo ikavska, dok su osnove *věk-* i *věr-* samo ekavske ili sa zabilježenim *ě* (*ě* je u ponekim slučajevima istovrijedno s *e*), što svjedoči određenu tradiciju bilježenja pa bismo za oba slučaja (kako za ikavizam u osnovi *člověk-* tako i za ekavizme u osnovama *věk-* i *věr-*) mogli reći da su odrazi književnoga jezika podržani stanjem u čakavskim govorima.¹³ Tako se uz stilske osobitosti (uporaba inačica) nasljeduju i opće osobine pismenosti, koje svjedoče promišljanje o jeziku, dakle i svojevrsnu normu i njenu višestoljetnu protežnost.

U odnosu na odlomak iz Kos., odlomak iz Kat., uz nasljedovanje jezičnostilske koncepcije, obilježuje manji broj primjera s *ě* kao i manji broj ekavskih primjera, što je u skladu s težnjom napuštanja (crkvenoslavenske) knjiškosti i približavanja govoru područja širega od sjeverozapadne čakavštine.

Kos.	-i-	-e-	-ě-
cěl-			<i>cěli</i> 231r b, 33
člověk-	<i>človík</i> 231v b, 22...; <i>človičaskie</i> 231v b, 27-28		
děl-		<i>del</i> 231r b, 30	
měr-	<i>nemir(a)n</i> 231v a, 17	<i>nemer(a)n</i> 231v a, 11	

¹³ Ikavizam u osnovi *člověk-* dolazi i u Trubarevu *Katekizmu* iz 1550.: *človík* (47) i dalje. U Novome testamentu dolazi do zaokreta ka knjiškosti nepodržanoj govorom pa se tako koriste osnove: *člověk-* i *človek-*.

měš-	<i>smeš(a)n(i)em</i> 231v b, 26-27; <i>smeš(a)úće</i> 231v a, 1
otvět-	<i>blagootvetnei</i> 231v b, 26-27; <i>blagootvětna</i> 231v b, 38 <i>otvetb</i> 232r a, 19
sěd- trěb-	<i>seditb</i> 232r a, 5-6 <i>potrebno</i> 231v b, 12 <i>potřebno</i> 231r b, 30
věd-	<i>ispovedaem</i> 231v b, 17; <i>isp(o)ved(a)ti</i> 231v a, 27
věk-	<i>večnomu</i> 231v b, 13; <i>veki</i> 231r b, 35 <i>věce</i> 231v b, 24; <i>věčan</i> 231v a, 12-13; <i>věčni</i> 232r a, 15; <i>věkkb</i> 231v b, 22
věr-	<i>vera</i> 231v b, 16; <i>tvvrdoverno</i> 232 r a, 19; <i>věra</i> 231r b, 35-36; <i>veru</i> 231r b, 31; <i>veruet</i> 231v b, 16...; <i>věruem</i> 231v b, 17 <i>bl(a)gover(u)ú</i> 231v a, 30-31
vrěd'-	<i>nevreždeni</i> 231r b, 33-34

Refleks poluglasa u Kat. redovito je *a* i nema primjera njegova bilježenja ni unutar ni na kraju riječi kao u Kos.: *dan* 69, 3 (Kos. *danb* 232r a, 3-4)¹⁴, *časti* 67, 21 (*čtena* 231v b, 7), *prišastû* (69, 9), *človičastvu* (68, 13), *božastva* (68, 17-18), *sučastva* 68, 21 (*s(u)-čstva* 231v b, 35), *otac* 66, 1 (*ocb* 231v a, 8). Slijeđenje crkvenoslavenske tradicije u Kos. i njeno napuštanje u Kat. vidljivi su na primjeru broja "jedan" s kontinuantama različitih osnova: *jedan* 66, 18-19 (*jedin* 232r a, 1). Kat. i Kos. podudaraju se u primjeru jake vokalnosti: *zala* 69, 13, a u Kat. bilježi se *a* i na mjestu sekundarnoga poluglasa: *ogan* 69, 13 (*og(a)n* 232r a, 17), u potonjem je primjeru riječ o međutekstovnim inačicama grafijske naravi.

Kao kontinuantu prednjega nazala iza *j* i u Kat. i u Kos. dolazi *a*: *priatjem* 68, 18 (*pričtiem* 231v b, 34).

¹⁴ U zagradama donosimo primjere koji se razlikuju u Kos.

Za razliku od teksta u Kos., u kojemu za slogotvorno *r* dolazi samo *r*, kao vjerojatni odraz knjiškosti, u Kat. dolaze dva refleksa: prevladavajuće *ar* (*darži* 65, 7; *karstianskoi* 67, 1; *martvih* 69, 4; *skarsnu* 69, 4...) ¹⁵ te *r* samo u tri leksema: *prvo* 65, 6, *tvrd* 68, 4, *svršen* 68, 11, od čega se samo jedan od njih javlja i u tekstu iz Kos., i to kao dio složenice (*tvrdoverno* 232r a, 19). Kako se refleksom *ar* razlikuju podudarni leksemi dvaju tekstova, možemo ga tumačiti i kao odraz težnje za razlikovnosti: književni jezik – knjiška tradicija (primjeri koji nemaju podudarnoga leksema zadržavaju *r*), u kasnijim se reformatorskim (latiničnim) knjigama zbog približavanja štokavštini uklanja popratni vokal uz *r*. ¹⁶ Za slogotvorno *l* u Kat. dolazi samo *l* (*vplćenje* 68, 3; *plti* 68, 12; *plt* 68, 18), za razliku od Kos., u kojem je prevladavajuće *ul* te *l* kao njegova inačica (*vpublčēnie* 231v b, 14; *pulti* 231v b, 27; *pult* 231v b, 33-34 – *plti* 232r a, 11). ¹⁷ Tako se, na intertekstualnoj razini, u odlomku Kat. broj inačica slogotvornoga *l* smanjio proporcionalno povećanju broja inačica s refleksom slogotvornoga *r*.

Kat.	<i>r</i>	<i>ar</i>	<i>l</i>	
Kos.	<i>r</i>		<i>l</i>	<i>ul</i>

3.2. Suglasnici. Refleks prasl. *d'* redovito je čakavsko *j* (*rojen* 67, 7...) za razliku od Kos. gdje uz *j* (*r(o)en* 231v a, 33) dolazi i crkvenoslavenizam *žd*: *roždenь* 231v b, 22). Tako je i u primjerima: *ishaē(i)* 67, 11 (Kos. *ishode* 231va, 36-37), *nevrejenu* 65, 9 (Kos. *nevreždeni* 231r b, 33-34). Na mjestu skupina **stj/*skj* u Kat. nalazimo ščakavizam: *dopušćeno* 67, 5; *ošće* 68, 2. Jotacija se u oba teksta ne provodi u primjerima: *priatjem* 68, 18; *karstianskoi* 67, 1, te se čuvaju nepremetnute sveze glagola *iti* i prefiksa: *pritti* 69, 7; *poиду* 69, 12, ali dolazi *č* u primjerima: *vplćenje* 68, 3; *obraćeniem* 68, 17.

Uz primjere s očuvanim *h*- u Kat. dolazi i primjer: *oče* (65, 10). Od drugih inovacija u Kat. redovito dolaze primjeri rotacizma na mjestima gdje se u Kos. redovito čuva *ž*, pa tako i crkvenoslavenska čestica *že*: *jere* 67, 1; *ništar* 67, 15 (Kos. *ničt(o)že* 231v b, 3), *ûre* 67, 19 (Kos. *prižde* 231v b, 7); *more* (Kos. *m(o)žet* 232r a, 20-21). U Kat. nalazimo i primjere zamjene *s* i *š* u tuđicama: *alešandrinskoga* 65, 3-4 (uz pojednostavnjivanje suglasničke skupine), *biškupa* (65, 4-5), kao vjerojatne venecijanizme. U oba je teksta: *spasen* 65, 6 (231rb, 28-29). U Kat. nalazimo i primjer prijedloga *z* (+ instrumental) : *z večnim* 65, 21.

U Kat. se dobro čuvaju inicijalno *v* (*vzide* 69, 5; *vplćenje* 68, 3) kao i prijedlog *v/va* (*v troici* 67, 20; *va toi* 67, 15), uz to, za razliku od Kos., kao varijantni likovima sa *v*- dolaze i

¹⁵ U Kos.: *držit* 231r b, 31; *krstěnsk(u)ü* 231v a, 28; *mrivih* 232r a, 4; *vsksrě* 232r a, 4...

¹⁶ V. Jembrih, 1992: 20.

¹⁷ Poznato je dugo čuvanje toga slogotvornoga sonanta u izgovoru s popratnim vokalom, »pazvukom«, sve do kraj 15. st., kao i još dulje njegovo šaroliko zapisivanje. »U glagoljčnim tekstovima oba se slogotvorna sonanta pišu dosljedno bez popratnih vokala: *r* se k tomu nikada ne zamjenjuje, ali umjesto *l* dolaze brojne zamjene: [...] u glagoljčnim [je] tekstovima pisanje nezamijenjenoga *l* čvrsta norma, a među zamjenama prve dvije (*u*, *ul*) su znatno češće od ostalih i obuhvaćaju primjetljivo veći broj leksema« (Damjanović, 2009: 362).

primjeri sa *u-* u jednoj sintagmi: *uskarsnuti u plti* (69, 9-10), koja se navezuje na sintagmu *svi lūdi* 69, 9, s premetnutim likom neodređene zamjenice, koji je varijantan svim ostalim likovima koji su ostali nepremetnuti (*vsi* 67, 17...). U Kos. je: *vsi č(lovi)ci vskrsn(u)t v plti* 232r a, 11. U jednom se slučaju u Kat. inicijalno *v* gubi (*si* 67, 17).

4. OBLICI

4.1. *Deklinacija imenica*. Dok se u Kos. čuvaju i iznimni crkvenoslavenizmi kao što je akuzativ za živo s nulnim nastavkom: *ed(i)n b(og)b ... čt(e)m* (231 r b, 37), u Kat. su zastupljeni običniji govorni primjeri pa tako dolazi i do preuzimanja genitivnoga nastavka u A. za živo: *jedinoga boga ... častimo* (65, 13.)

U oba je teksta uobičajen g. mn. s nulnim gramatičkim morfemom: *od del* 69, 11 (isto i u Kos.), koji u Kat. može biti proširen množinskim umetkom iz *u-*promjene *kipov* (65, 15). U Kat. se ne provodi druga palatalizacija u primjerima: *tri Bogi* 66, 16; *tri duhi* 67, 14; za razliku od Kos. gdje je: *tri b(o)zi* 231v a, 22; *tri d(u)si* 231r b, 1.

Varijantni se gramatički morfemi pojavljuju u L. jd. U Kat. se čuvaju nastavci glavne promjene, odnosno njihove kontinuantе, ali dolazi i do preuzimanja nastavka *u-*promjene: *na svitu* 68, 10 (*va večē* 231v b, 24), *po bož(a)stvu* 68, 13 (Kos. 231v b, 29), *v bogu* 68, 19 (Kos. *v b(og)b* 231v b, 35). Slično je i u Kos., u kojem se različiti nastavci kao stilske inačice pojavljuju unutar istoga leksema:

Kat. *v jedinstvi* 65, 14; 67, 21

Kos. *v ed(i)nstvu* 231r b, 38; *v edinstve* 231v b, 9

Iz navedena je primjera vidljivo kako se u Kos. čuva stari nepalatalni nastavak (*e<ě*) ili se preuzima nastavak *u-*promjene (*-u*), dok za primjer iz Kat. ne možemo jednoznačno odrediti je li riječ o ikavskome refleksu *jata* ili o preuzimanju palatalnoga nastavka glavne promjene, kakvo je preuzimanje obilježje pojedinih sjeverozapadnočakavskih govora. I u imenica *a-*promjene dolazi do miješanja palatalnih i nepalatalnih nastavaka pa uz: *v troici* 67, 5, dolazi: *po istini* 67, 1-2 (s preuzetim palatalnim nastavkom kod imenice koja završava na nepalatal) i *v verē* 67, 15 (s nepalatalnim nastavkom u imenice na palatal koji se može doživjeti i kao nepalatal; prevladavanje nepalatalnih nastavaka obilježje je i pojedinih zapadnih hrvatskih govora).

4. 2. U pridjevskoj deklinaciji u Kat. dolaze samo stegnuti likovi ž. r.: *od razumne duše* 68, 11-12 (*dušē blagootvetnei* 231v b, 26-27), *karstianskoi* 67, 1 (*kr̥stěnsk(u)ū* 231v a, 27-28), *na desnoi* 69, 5-6 (*o desnuū* 232r a, 6). Broj pridjeva u Kat. manji je od broja pridjeva u Kos. jer se umjesto pridjeva dosta koristi imenska fraza (genitiv posesivni) pa umjesto knjiške sintagme sa starim likovima pridjeva: *oče i sin(o)vle* (Kos. 231v a, 5) u Kat. dolazi govorna sintagma s imenicama: *otca i sina* 65, 19-20. Pridjev i u Kat. nalazimo u primjeru: *iz suč(a)stva očina* 68, 8, na mjestu gdje je u Kos. izrazito arhaičan lik pridjeva, bez tvorbenoga umetka *-n-*: *iz sučьstva otča* 231v b, 20-21, koji se mogao shvatiti i kao imenica, pa je

uporaba spomenutoga pridjeva u Kat. i element razlikovnosti, uz to što je obilježje pismenosti. S obzirom na pridjeve dva se proučavana teksta razlikuju i po kategoriji određenosti, pa tamo gdje u Kos. dolaze samo neodređeni pridjevi, kao odrazi pismenosti, u Kat. dolazi kombinacija određenoga i neodređenoga (uporaba određenoga pridjeva tipično je govorno obilježje, no u kombinaciji s neodređenim, u proučavanu tekstu, kao stilska inačica, odraz je pismenosti, dakle i nadgovorna osobitost): *nesmiran ... večni* 66, 3-8 (Kos. *nes(a)zd(a)n ... večan* 231v a, 9-13).

4. 3. U zamjениčkoj deklinaciji redovito dolazi genitivno dočetno *ga* (*našega* 69, 2...) kao i noviji nastavci tipa: *va toi* 67, 15 (*v s(e)i* 231v b, 2), kao i: *u svojoj* 69, 10 (*v svoei* 231r a, 11-12), s preuzetim nastavkom tvrdih osnova. Ni u jednome primjeru ne dolazi crkvenoslavenski navezak *že* koji je čest u Kos. Zamjenice se razlikuju i leksički, ali ne beziznimno po opreci knjiškost – govor pa bi točnije bilo govoriti o opreci: crkvenoslavenska knjiškost (u Kos.) – čakavska pismenost (u Kat.). Crkvenoslavizmi se u tekstu iz Kat. zamjenjuju govornim zamjenicama niskoga stila (*kakov, takov, čigov*, uz obično čakavsko književno i govorno: *ki*), ali i književnim štokavizmima (*ništar*)¹⁸ kao nadgovornim elementima.

Kat.	Kos.
<i>ki</i> 65, 6	<i>iže</i> 231r b, 28
<i>ki</i> 68, 22	<i>kto</i> 231v b, 10
<i>ûu</i> 69, 16	<i>v nûže</i> 232r a, 18
<i>kakov...takov</i> 66, 1	<i>ěkže...t(a)kь</i> 231v a, 8-9
<i>k čigovu</i> 69, 9	<i>neg(o)že</i> 232r a, 10
<i>niednoga</i> 67, 6	<i>nik(o)mže</i> 231v a, 32
<i>to</i> 69, 15	<i>se</i> 232r a, 17
<i>ništar</i> 67, 15	<i>ničt(o)že</i> 231v b, 2-3

4.4. *Glagoli*. U tekstu Kat. nema oznaka knjiškosti kao što su dočetno *t* u 3. l. prezenta te crkvenoslavensko *-m* u 1. l. mn. istoga glagolskog oblika, što sve u Kos. dolazi često, ali ne beziznimno, dakle je proces napuštanja tih knjiških oznaka vidljiv i u ranijim stoljećima.

Kat.	Kos.
<i>hoće</i> 67, 22	<i>hočety</i> 231r b, 10
<i>darži</i> 65, 7	<i>držit</i> 231r b, 31
<i>ohrani</i> 65, 10	<i>shran(i)t</i> 231r b, 34
<i>veruje</i> 68, 4	<i>veruet</i> 231r b, 16
<i>sidi</i> 69, 5	<i>sedity</i> 232r a, 5-6
<i>more</i> 69, 18	<i>m(o)žet</i> 232r a, 20-21

¹⁸ Riječ je o interferencijskome štokavsko-čakavskome liku.

poidu 69, 12*poid(u)t* 232r a, 16*vzide* 69, 5 (232r a, 5)*znide* 69, 3 (*sn(i)de* 232r a, 3)*skarsnu* 69, 3 (*vskrsē* 232r a, 14)*častimo* 65, 14*verujemo* 68, 6*spovidamo* 68, 6*čt(e)m* 231r b, 38*věruem* 231r b, 17*ispovidaem* 231r b, 17

Futur I. u Kat. izražava se perifrastično i pasivnom konstrukcijom, a ne svršenim prezentom kao u Kos.: *oče biti pogublen* 65, 10-11 (Kos. *pogibnet* 231r b, 35). U Kat. i u Kos. uobičajeno dolaze i primjeri opisnoga futura: *hoče biti* 65, 6 (*hočet...biti* 231r b, 28-29). Futur I. s pomoćnim glagolom *imati* ima i dodatno modalno značenje koje ga smisleno približuje optativu: *vskarsnuti imaû* (69, 9-10) kakva je dodatna nijansa modalnosti neostvariva bez pomoćnoga glagola pa je običan svršeni prezent: *vskrsn(u)t* (Kos. 232r a, 11) u tome smislu neobilježeni lik i razumljivo je što se u Kos. u kontaktnome položaju javlja i njegova inačica: *vzd(a)ti im(a)t* (232r a, 12). Optativnost konstrukcije naglašena je u primjeru: *ima od Troice daržati* (Kat., 68, 1), koji je (»futureski«) optativ u Kos. izražen konstrukcijom *da* + (svršeni) prezent: *da tako o troici čuet* (231v b, 11-12).

4.5. Participi. U Kat. očekivano dolaze noviji likovi ptc. prez. akt., s umetkom *č* i u N. jd.: *vsemoguč* 66, 12 (Kos. *vs(e)m(o)gi* 231v a, 18), te bez dodatnoga (imenskoga) nastavka, u službi predikata: *nemišaûč...razlučuûč* 65, 15-16 (Kos. *smeš(a)ûče ... r(a)zlučaûče* 231v a, 1-2). Arhaični je primjer N. m. r. bez umetka, s nastavkom određenoga pridjeva: *ishaē(i)* 67, 10, za razliku od Kos. gdje je očuvan i stari kraći oblik i stari nastavak: *ishode* 231r a, 36-37.

5. SINTAKSA

U Kat. opažamo noviji red riječi u odnosu na Kos.: atribut prethodi imenici: *katolič(a)-sku veru* 65, 7-8 (Kos.: *veru katoličaskuû* 231r b, 31-32) i, kao pasivni particip, postpozitivno nadopunjuje kopulu u imenskom predikatu: *hoče biti spasen* 56, 6 (u Kos. je particip u antepoziciji: *hočet spasen biti* 231r b, 28-29), *e(st) mučen* 69, 2 (u Kos. s aoristom: *mučen b(b)ist* 232r a, 1-2).¹⁹ U oba teksta dolazi množina uz broj tri: Kat.: *tri Bogi* 66, 16; *tri duhi* 67, 14; (Kos.: *tri b(o)zi* 231v a, 22; *tri d(u)si* 231r b, 1), što je oznaka i čakavskoga i kajkavskoga.²⁰

¹⁹ »Atribut je u starom hrvatskom jeziku vrlo često dolazio iza imenica, a često je bilo i postavljanje imenica između dvaju atributa« (Lisac, 2009: 269).

²⁰ V. Lisac, 2009: 269.

Tekstovi se razlikuju naizmjeničnom uporabom aktivnih i pasivnih konstrukcija i time što u Kat. dolaze perifrastični, a u Kos. jednostavni glagolski oblici. Za jednostavni futur *pogibnet* (Kos., 231r b, 35) u Kat. dolazi pasiv i složeni futur: *oče biti pogublen* (65, 10-11), a za pasivni imperativ (optativ): *čtena b(u)di* (Kos. 231r b, 9) u Kat. dolazi aktivni indikativ u konstrukciji sa *da*: *da se časti* 67, 21. Primjeri iz Kat. slijede govornu neekonomičnost, kao suprotnost knjiškome izrazu iz Kos., čija je odlika da steže izraz na najnužnije.

Težnju za opisnim konstrukcijama u Kat. iščitavamo i u svezama prijedloga i imenice pa za besprijedložni genitiv (komparativ) iz Kos. (*mani otca* 231v b, 29-30) dolazi eksplikativni prijedložni izraz s imenskim predikatom: *mani e(st) od otca* 68, 13, a za knjiški besprijedložni lokativ (Kos. *duš blagootvetnei* 231v b, 26-27) dolazi prijedložni izraz s pridjevom u antepoziciji: *od razumne duše* 68, 11-12. Prijedložni izraz zamjenjuje i besprijedložni instrumental pa dolazi: *od niednoga* (Kat. 67, 6) umjesto *nik(i)mže* (Kos. 231v a, 32) te *sin e(st) od samoga Otca* (Kat. 67, 8) umjesto *sin ocem* (Kos. 231v a, 33).²¹ U Kos. su česti primjeri elipse glagolskoga dijela predikata: *n(e) tri b(o)zi n(b) ed(i)nъ b(og)ъ* (231v a, 22-23) koji se u Kat. razrješuju potpunim rečenicama: *nisu tri bogi nego jedan e(st) Bog* (66, 18-19). U pojedinim se slučajevima u Kat. upotrebljava govoru bliži, nenaglašeni oblik pomoćnoga glagola: *Ovo je tad(a) ta prava vera...* (68, 5) na mjestu gdje je u Kos. knjiški, naglašeni lik: *Est ubo vera pravadna...* 231v b, 16-17; *Bog je iz suč(a)stva Očina* 68, 8 (Kos.: *Bog e(s)t iz sučstva otča* 231v b, 20-21), što je tendencija suprotna onoj koju Vončina (1988) uočava u Novome testamentu.²²

Prevladavaju rečenice s imenskim predikatom, prikladne za obznanjivanje vjerskih istina; u njima glagol *biti* osim uloge kopule ima i dodatno egzistencijalno značenje pa je ujedno riječ i o performativnim rečenicama: njihovo čitanje i izgovaranje uspostavlja (ponavlja) mitsku stvarnost.

Bog je iz suč(a)stva očina prvo vek i rojen.

Takve se rečenice nižu paralelistički i jukstaponirano, a dopunjuju se izričnim, suprotnim, odnosnim, pogodbenim i načinskim poredbenim rečenicama. Izrične se nižu po shemi: *rečeno to...da...; potrebno je ... da...; est ova...da...* Suprotne rečenice imaju veznike: *a, da, nego, ali* i razvijaju se poredbeno binarno: *ne...nego...*, ili trojno po načelu: teza – negiranje antiteze – sinteza: *tako je ... ali nisu ... nego...* Poredbene načinske imaju shemu: *kako...tako...*; a poredbene atributne (odnosne): *kakov...takov...*

Pogodbene rečenice izražavaju realnu pogodbu koja se izjednačuje s tvrdnjom:

Ki godi hoće biti spasen ... potribno e(st) da... (65, 6).

²¹ Pojedine konstrukcije *od* + G. odražavaju i utjecaj knjiškoga romanskog latiniteta (v. Kuzmić, 2009: 437).

²² »Nastojeći se govornom jeziku približiti u izboru leksičkih jedinica, naši su protestanti, naprotiv, pokazali kako smatraju da pisani jezik mora sadržati elemente koji ga uzdižu nad govornu bazu. To im nastojanje odaje npr. građa rečenice i – osobito uočljiva – tendencija da im u složenim glagolskim vremenima mjesto enklitičkog oblika pomoćnoga glagola dođe naglašeni (npr.: *jesmo, hoćete*)« (Vončina, 1988: 201).

To je izjednačavanje osobito vidljivo u Kat. u primjerima zamjenjivanja dometnutoga pogodbenoga veznika *ašće* iz Kos. konektorom *razvi* kojim se postupkom umjesto umetnute pogodbe dobiva parataktični niz kojemu je pogodba tek u sekundarnome značenju.

Kat.: ...*veru...razvi ki ũ cĕlu i nevrejenu ne ohrani...* 65, 8-11,

Kos.: .....*veru...eeže ašće kto ....* 231r b, 32-35.

Dopunska rečenica ima veznik *ako... prem*, dopunjuje se na drugoj razini koordinacije binarnom suprotnom, a uvodi konektorom *ki*:

Ki ako je prem Bog i č(lově)k a nisu zato dva, nego edan sam e(st)

H(rs)t (65, 15-16).

Distantne odnosne rečenice u nizu imaju ulogu i kohezivnoga tekstnoga elementa pa je njihov veznik *ki / čigov* ujedno i konektor:

...*jedan H(rs)t ki e(st) mučen...*(69, 1-2) ... *k čigovu prišastŭ...* (69, 9).

Konektor *ki* jest i paratekstualna oznaka za početak čitava teksta kao i za početak pojedinih odlomaka unutar teksta. Kao početak čitava teksta (*Ki godi hoće biti spasen* 65, 6) taj se konektor, osim kao anaforični tekstni upućivač, pokazuje i kao vanjski deiktik: upućivač na izvantekstovnu (predmetnu) stvarnost, preciznije na primatelje. Od tekstnih konektora u Kat. uz *ki* javljaju se još: *tako, i, a pače, jer, bo, tada, ũre, ošće*.

6. LEKSIK

U proučavanome tekstu ne nalazimo kontaktnih sinonima iako su oni u ostatku *Katekizma* izuzetno brojni (npr. bliskoznačnice: *život ili žitak* 22, *ova rič ili beseda* 73, *slovo ili rič* 82, *dvoili i sumnali* 78, ili stilski funkcionalni binarni izrazi: *vabi i lasti* 24, *istino i stanovito* 24) što je jedna od bitnih osobitosti hibridnoga književnojezičnoga tipa.²³ U odnosu dvaju tekstova opažamo leksičke razlike koje su eksplikativne i stilske naravi.²⁴ Možemo ih grupirati u nekoliko skupina: leksičke razlike motivirane jezičnom koncepcijom (koriste se različiti leksemi zbog različitih jezičnih sustava, oznaka (1)), leksičke razlike nastale zbog stilske nijansiranosti (koriste se leksemi iz istoga jezika različita opsega sadržaja, oznaka (2)) i leksičke razlike uvjetovane teološkim postavkama: reformacijski tekst u odnosu na

²³ Eksplikativnu narav kontaktnih sinonima ističu i sami autori u Predgovoru Novoga testamenta: »I kada godē dve ili tri besedē za ednu, kako na strani videti hoćete, da svaki bude moći razumeti, edna beseda, ili ime, po dva puta, i po tri izrečena i pisana, da edna drugu tl(š)mači« (*Prvi del Novoga...*: 7).

²⁴ Dijalektu primjereni leksemi vrlo su neobični u dotadanjim sakralnim tekstovima; npr. jedna od Božjih zapovijedi u *Katekizmu* glasi: »Ne kredi.« (6, 2).

vjersku tradiciju (koriste se različiti leksemi sadržajno nepovezani ili povezani prenesenim značenjem, oznaka (3)).

Kat.		Kos.
<i>a pače</i>	(1)	<i>obače</i>
<i>ali</i>	(1)	<i>ň</i>
<i>drugi</i>	(1)	<i>ino</i>
<i>jedinstva</i>	(1) (3)	<i>suč(a)stva</i>
<i>ednak</i>	(2)	<i>tačan</i>
<i>jere</i>	(1)	<i>ibo</i>
<i>kakov</i>	(1)	<i>ěkže</i>
<i>ki</i>	(1)	<i>iže</i>
<i>kip</i>	(1)	<i>sobstvo</i>
<i>nesmiran</i>	(2)(3)	<i>nes(a)zd(a)n</i>
<i>nestvoren</i>	(2)(3)	<i>nes(a)zd(a)n</i>
<i>paklom</i>	(1)(2)	<i>ad</i>
<i>prvo</i>	(1)	<i>prižde</i>
<i>račun</i>	(1)(2)(3)	<i>otvet</i>
<i>razvi</i>	(1)(2)	<i>eeže</i>
<i>stanovito</i>	(1)(3)	<i>bez sumn(e)niě</i>
<i>svitu</i>	(2)	<i>věce</i>
<i>svršen</i>	(1)(2)(3)	<i>ispln</i>
<i>tada</i>	(1)	<i>ubo</i>
<i>večni</i>	(2)(3)	<i>nemeran</i>

Najveći broj raznojezičnih leksema odnosi se na lekseme iz hrvatskoga (Kat.) nasuprot leksemima iz csl. (Kos.), takav je leksemski par: *ki – iže* ili *kip – sobstvo*.²⁵ Leksem može biti i iz kojega trećega jezika, primjerice klasično *ad* u Kos. (naspram *pakal* u Kat.). Blisko značni leksemi iz istoga jezičnog sustava mogu biti stilski obilježeni zbog arhaičnosti jednoga od njih (*tačan* u Kos. – *ravan* u Kat.) ili zbog težnje za teološkom (svjetonazorskom) različitosti (*věk – svět*). Pojedini leksemski par, npr: *račun – otvet*, objedinjuje jezičnu (hrv. – csl.), stilsku («račun» i «odgovor» povezani su metaforično) i teološku obilježenost (s razlogom je upotrijebljen novi leksem umjesto prijevodnoga adekvata).

²⁵ Za leksem *kip* AR (IV: 957) navodi da je »osoba, sobstvo« u teologiji. *Kip* u RHKKJ (2, 1989: 286-287): »lice, obličaj, oblik, izgled, obraz...« u tome značenju je i u slovenskome. Stipan Konzul, osim što je prevodio knjige sa slovenskoga, rođen je u Buzetu pa su slovenizmi u njegovim djelima dvostruko motivirani; i knjiški su i govorni. »Na sjeverozapadu oko Buzeta svakako se u srednjem vijeku oformio poseban čakavski dijalekt. Nje-gova je najizrazitija posebnost u utjecaju slovenskoga elementa, bilo da je riječ o utjecaju sa sjevera, iz Slovenije, bilo da je riječ o utjecaju govornika slovenskog jezika što su se naselili na buzetskom terenu« (Lisac, 2009: 272).

7. ZAKLJUČAK

Primjeri koje smo izdvojili prilikom jezične analize odlomka Kat. i njegovom usporedbom s podudarnim odlomkom iz Kos., a koji se primjeri odnose na: uporabu grafijskih, fonoloških, gramatičkih i leksičkih inačica, preuzimanje elemenata iz više jezičnih sustava – iz različitih dijalekata čakavskoga, iz štokavskoga te uz moguće evociranje kajkavskoga – koje tim elementima daju oznake nadgovornih osobina, promišljanje o strukturi rečenice i teksta, eksplikativnost i težnja za razumljivosti, svjedoče o pripadnosti proučavanoga teksta hibridnome književnojezičnom tipu; varijanti književnoga jezika 16. st. u kojoj su, uz niski leksički izbor iz govornoga stanja i upletanje pojedinih drugih govornih osobitosti kao odraz nesklonosti »jezičnoj elitnosti«, očiti i odrazi pismenosti koji su u s jedne strane rezultat »interdijalekatnosti«,²⁶ a s druge rezultat komunikacije s glagoljaškom književnom tradicijom.

Time »reformacijski« prilog izgradnji književnoga jezika gubi svoj vjerski predznak i uklapa se u opći proces izgradnje hrvatskoga književnog jezika, sa specifikumom inozemne oaze koja u početku razvija glagoljašku koncepciju čakavske osnove (s upletanjem jezičnih elemenata preostalih dvaju jezičnih sustava, s posebno značajnim brojem štokavizama) koja je koncepcija u domovini zametena nepovoljnim povijesnim prilikama. Zagaratelj štokavske osnove koji dolaze nakon reformacije iskazuju istu svijest o specifičnim jezičnim raznolikostima i njihovu postanju te o potrebi njihova unošenja u jedinstveni nadorganski idiom.²⁷

LITERATURA

Brevijar po zakonu rimskoga dvora, 1491, pretpisak uredila Anica Nazor, Grafički zavod Hrvatske – HAZU, Zagreb, 1991.

Katekizam. Edna malahna kniga ... s pomoću dobrih Hrvatov sad nai prvo istumačena, Tübingen, 1561, pretpisak priredio Alojz Jembrih, Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila«, Pazin, 1994.

Bratulić, Josip, "Pogledi hrvatskih protestanata na književni jezik", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 18, 1983, 43 – 49.

Bratulić, Josip, "Glagoljaštvo i protestantizam", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 27, 1992, 231 – 235.

²⁶ Interdijalekatnost i nesklonost jezičnoj elitnosti (»težnja da pisanom jeziku osnovicom posluži nizak, dijalektu primjeren jezični (u prvom redu: leksički) izbor« konstante su »našega hibrida« (Vončina 1988: 193).

²⁷ »Hrvatski su protestantski pisci došli do stvarne spoznaje o dijalektalnoj različitosti i geografskoj raširenosti hrvatskog jezika. [...] Iz jezične koncepcije hrvatskih protestanata proizašla je sretna misao o objedinjavajućem jeziku, najprije u gramatici Bartola Kašića (1604.), i u knjigama Franje Glavinčića, a zatim i u spisima ostalih katoličkih pisaca XVII. st.« (Bratulić, 1992: 234).

- Damjanović, Stjepan, "Staroslavenski i starohrvatski u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima", u: *Povijest hrvatskoga jezika 1. knjiga: srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009, 351 – 404.
- Fancev, Franjo, "Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka", *Rad JAZU*, 1916: 212, 147 – 225; 214, 1 – 113.
- Jembrih, Alojz, "Još o jeziku *Katekizma* iz 1564. i 1561. Stipana Konzula i Antona Dalmate, *Buzetski zbornik* 17, 1992.
- Jembrih, Alojz, Stipan Konzul (1521-1579) Kronologija života i rada. Probni mali glagoljski katekizam iz 1561. godine", u: *Katekizam (...)*, Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila«, Pazin, 1994, 7 – 18; 1 – 8.
- Jembrih, Alojz, *Stipan Konzul i »Biblijski zavod« u Urachu*, Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik", Zagreb, 2007.
- Kuzmić, Boris, "Jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika", u: *Povijest hrvatskoga jezika 1. knjiga: srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 405 – 456.
- Lisac, Josip, "Hrvatska narječja u srednjem vijeku", u: *Povijest hrvatskoga jezika 1. knjiga: srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009, 261 – 282.
- Matešić, Josip, "O literarno-lingvističkoj koncepciji hrvatskoga protestantizma", *Buzetski zbornik* 17, 1992, 11 – 14.
- Pervi [-drugi] del Novoga Testamenta*, Tübingen, 1562, pretisak (glagoljično izdanje): Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«, Zagreb, 2007.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, AR I – XXIII, JAZU, Zagreb, 1880. – 1976.
- Vončina, Josip, *Jezična baština*, Književni krug, Split, 1988.
- Zbrana dela Primoža Trubarja I*, uredila, transkribirala, prevela Fanika Krajnc-Vrečko, Rokus, Ljubljana, 2002.

THE LANGUAGE OF A PART OF THE REFORMATION GLAGOLITIC CATECHISM FROM 1561 AND THE GLAGOLITIC LITERARY TRADITION

Summary

The first Croatian Reformation books were also written under the influence of older glagolitic books (breviaries, missals, lectionaries, etc...). This is evident not only in the similarities of their contents, but also in paleographic, as well as in stylistic and language similarities. Besides that, those Reformation books also express the tendency for the systematization of the literary language with the base that is close to speech. That closeness to speech is most evident in the lexis, while in the syntax (especially in the syntax of the text) we can detect a tendency for the “literacy” of expressions. This paper studies the language of a part of the breviary from the Konzul’s glagolitic *Catechism* written in 1561: “The symbol and cognition of the Catholic faith of the Saint Athanasius, the bishop of Alexandria”, within the context of the language of the whole *Catechism*, and in comparison to the language of the corresponding text from the *Kosinj Breviary* (on all communication levels: graphics, phonology, morphology, syntax and semantics), in order to outline the Reformation procedure of abandoning the Church Slavonic literary traditions and introducing glagolitic literacy to the Croatian language from one side, and an attempt in creating a kind of supra-dialectal koiné language, which manifests itself as a mixture of language systems and which is a principle inherited from the glagolitic tradition and also forwarded to the anti-Reformation philosophers.

Key words: *Glagolitic alphabet, Reformation, language varieties, interference, inter-dialecticism*

LA LINGUA DI UN BRANO DEL CATECHISMO PROTESTANTE SCRITTO IN
GLAGOLITICO DELL'ANNO 1561; LA TRADIZIONE LETTERARIA IN
GLAGOLITICO

Riassunto

I primi testi riformistici croati nascono sotto l'influsso dei libri più antichi scritti in glagolitico, quali i breviari, messali, evangelari. Il collegamento è evidente non solamente sul piano del contenuto, bensì nelle corrispondenze paleografiche, linguistiche e stilistiche. Inoltre, nei libri riformistici si nota una tendenza verso la sistemazione della lingua letteraria con una base vicina al parlato. L'avvicinamento al parlato è palese soprattutto nel livello lessicale. Quanto alla sintassi, particolarmente quella del testo, spicca una tendenza verso «l'alfabetizzazione» della lingua.

Nella relazione si cerca di esaminare la lingua di un brano del breviario che fa parte del Catechismo di Konzul, scritto in glagolitico, la cui datazione risale al 1561. Il titolo del brano è *Simbol i spoznanje vere katolič(an)ske s(ve)toga Atanazia alešandrinskoga biskupa* (*Simbolo e riconoscimento della religione cattolica di Sant'Anastasio*). Si cerca di analizzare il rapporto tra la lingua del brano con quella del resto del *Catechismo*, e con la lingua del testo corrispondente che fa parte del Breviario di Kosinj. Si esaminano le caratteristiche grafiche, fonologiche, morfologiche, la sintassi e la semantica con lo scopo di delineare l'abbandono riformistico della letterarietà slavo ecclesiastica e l'avvicinamento dell'alfabeto glagolitico alla lingua croata. L'intreccio dei sistemi linguistici, principio ereditato dalla tradizione glagolitica e rimandato ai filologi controriformisti, riflette il tentativo di creare una koine che superi i dialetti.

Parole chiave: *tradizione glagolitica, Riforma, varianti linguistiche, interferenza, rapporto tra i dialetti*

Podaci o autorici:

Gordana Čupković docentica je na Odjelu za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, 23000 Zadar, tel.: 023/200-563, gcupkov@unizd.hr